

τόπος ιδιαίτερος πρὸς δημοπρασίαν ἀνδραπόδων ἢ ἐμπορευμάτων, ἢ τμήματα ἀγορᾶς, ἐνθα ἐπωλοῦντο ἀπλῶς σκεύη καὶ ἄλλα διάφορα ὄνια. Τοῦλάχιστον οἱ ἀρχαῖοι γραμματικοὶ καὶ αἱ παρ' αὐτοῖς μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων κωμικῶν ἀναφέρουσι κύκλους καὶ κατὰ τὴν πρώτην καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ἔννοιαν. Ὁ Πολυδεύκης σημειοῖ· εἶνα δ' ἐπιπράσκετο τὰ σκεύη, τῆς ἀγορᾶς τὸ μέρος τοῦτο κύκλοι ὠνομάζοντο, ὡς Ἄλεξις ὑποδηλοῦν ἔοικε λέγων, ποῖ δὴ μ' ἄγεις διὰ τῶν κύκλων; σαφέστερον δὲ Δίφιλος, ἐνθα λέγει, «καὶ προσέτι τοίνυν ἐσχάραν, κλίνην, κάδον, στρώματα, σίγυνον, ἀσκοπήραν, θύλακον, ὥστ' οὐ στρατιώτην ἂν τις, ἀλλὰ καὶ κύκλον ἐκ τῆς ἀγορᾶς ὀρθὸν βαδίζειν ὑπολάβοι· τοσοῦτός ἐσθ' ὁ ῥῶπος, ὃν σὺ περιφέρεις». Ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς Πολυδεύκης λέγει· «κύκλοι δὲ ἐν τῇ νέᾳ κωμῳδίᾳ καλοῦνται τὰ μέρη, ἐν οἷς πιπράσκεται τὰ ἀνδράποδα, ἴσως καὶ τὰ λοιπὰ ὄνια»· καὶ ὁ Ἡσύχιος ὡσαύτως· «κύκλος περίβολος καὶ ἐν ἀγορᾷ τόπος, ἐνθα σκεύη καὶ σώματα πιπράσκονται»· καὶ ὁ Ἀρποκρατίων· «κύκλοι ἐκαλοῦντο οἱ τόποι, ἐν οἷς ἐπωλοῦντό τινες, μετὰ τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Μενάνδρου, «ἐγὼ μὲν ἤδη μοι δοκῶ, νῆ τοὺς Θεοὺς, ἐν τοῖς κύκλοις ἐμαυτὸν ἐκδεδυκότα ὄραν κύκλῳ τρέχοντα καὶ πωλούμενον»· ὁ δὲ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους· «ὁ δὲ κύκλος Ἀθήνησιν ἐστὶ, καθάπερ μάκελλος ἐκ τῆς κατασκευῆς τὴν προσηγορίαν λαβών, ἐνθα δὴ πιπράσκεται χωρὶς κρεῶν τὰ ἄλλα ὄνια, ἐξαιρέτως δὲ οἱ ἰχθύες». Ἐντεῦθεν βλέπομεν ὅτι καταλέγονται ὡς πωλούμενα ἐν τοῖς κύκλοις σκεύη, ἀνδράποδα, κρέα, ἰχθύς καὶ τελευταῖον ἐν γένει τὰ ἄλλα ὄνια, καὶ ὅτι κύκλος μὲν ὠνομάζετο τὸ ιδιαίτερον τμήμα ἐκάστου πωλουμένου πράγματος, κύκλοι δὲ τὸ σύνολον τοῦ τόπου, ἐνθα ἠδύνατό τις κατὰ διάφορα μέρη ἀγοράζειν ταῦτα τὰ πράγματα, ἀνάλογόν τι τῶν παρὰ τοῖς νεωτέροις halles. Ἐνίοτε δὲ καὶ σύμπασα ἡ ἀγορὰ ὠνομάζετο κύκλος.

§ 4. Ἐν μέρει δὲ οἱ πωληταὶ εἶχον καθ' ὅλην τὴν περιοχὴν τῆς ἀγορᾶς κινητὰς σκηνάς, αἵτινες, ἐπειδὴ ἦσαν πεπλεγμέναι ἐκ κλάδων ἰτέας ἢ οἰσύας, ἐκαλοῦντο καὶ γέρρα, περὶ ὧν ὅμως τινὲς ἐνόμισαν ὅτι διαφέρουσιν ἀπὸ τῶν σκηνῶν κατὰ τοῦτο, καθ' ὅσον αἱ μὲν σκηναὶ ἦσαν προσδιωρισμέναι μᾶλλον πρὸς πώ-

λησιν τῶν τεχνουργημάτων, ἐκεῖνα δέ, ἵνα ἐμπεριέχωσιν ἐκτεθει-
μένα τὰ ἐμπορεύματα τῆς καθημερινῆς χρείας· διὰ τοῦτο δέ, ὅτι
τὰ πλεῖστα τῶν ὠνίων ἐπωλοῦντο ἐν τοιαύταις σκηναῖς, ἐκαλεῖτο
καὶ ὁ πωλητῆς τούτων σκηνίτης. Ἡ λέξις ὁμως γέρρα, ἣτις
συνήθως ἐξηγεῖται ὡς σημαίνουσα σκεπάσματα τῶν τοιούτων
σκηνῶν τῆς ἀγορᾶς, ἐν τοῖς δυσὶ χωρίοις τοῦ Δημοσθένους, ἐνθα
ἀπαντῶνται γέρρα χρησιμεύοντα πρὸς διαφόρους σκοπούς, ἔδωκε
τοῖς φιλολόγοις ἱκανὰς δυσχερείας. Ἐν τῷ πρώτῳ χωρίῳ ὁ ῥή-
τωρ, διηγούμενος τὴν ἐπὶ τῇ ἀπροόπτῳ ὑπὸ Φιλίππου κατοχῆ
τῆς Ἑλλάδος διαδοθεῖσαν εἰς Ἀθήνας ταραχὴν, λέγει ὅτι πολλοὶ
ἐξαναστάντες ἐκ τοῦ δείπνου ἐξεῖργον τοὺς ἐκ τῶν σκηνῶν τῶν
κατὰ τὴν ἀγορὰν καὶ ἐνεπίμπρασαν τὰ γέρρα· ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ
χωρίῳ λέγεται ὅτι ὁ νόμος κελεύει τοὺς Πρυτάνεις τιθέναι τοὺς
πρὸς ψηφηφορίαν καδίσκους καὶ τὴν ψῆφον διδόναι προσιόντι τῷ
δήμῳ πρὶν τοὺς ξένους εἰσιέναι καὶ τὰ γέρρα ἀναιρεῖν. Καὶ ἐν
μὲν τῷ πρώτῳ χωρίῳ ὁ Ἀρποκρατίων σημειοῖ, ὅτι «ὁ Δημοσθέ-
νης φησὶ νῦν ἐμπίπρασθαι τὰ τῶν σκηνῶν σκεπάσματα καὶ πα-
ρακαλύμματα ὑπὲρ τοῦ μὴ συνεστάναι τοὺς πολίτας περὶ τὰ ὦνια
ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς μηδὲ πρὸς ἄλλοις τισὶ τὰς διατριβὰς ἔχειν». Ἐν
δὲ τῷ δευτέρῳ ὁ αὐτὸς λέγει, «ὅτι τὰ γέρρα ταῦτα ἦτοι εἰσὶ
ταῦτά τοις ὑπὲρ Κτησιφῶντος ἢ τοιοῦτό τι ὑποληπτέον, ὡς παρὰ
τοῖς ἐκκλησιάζουσι πολίταις ἢ ψῆφος ὑπὸ τῶν πρυτάνεων ἐδίδοτο
πρὶν εἰσιέναι τοὺς ξένους καὶ πρὶν ἀναιρεθῆναι τὰ περιφράγματα,
τουτέστι πρὶν ἀναπετασθῆναι τὴν ἐκκλησίαν παντὶ τῷ εἰπεῖν
βουλομένῳ». Καὶ οὗτος μὲν νομίζει ὅτι μετεχειρίσθησαν ταῦτα
τὰ γέρρα, εἴτε περιφράγματα εἴτε πλέγματα, ἵνα ἀποκωλύσωσι
τὴν εἰς τὴν πνύκα καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου πρόσοδον, μέ-
χρις οὐ συντελεσθῇ ἢ ἐπιψήφισις. Ἄλλος ὁμως παλαιὸς σχολια-
στῆς νομίζει τὰν ἀπαλιν, ὅτι μόνον αἱ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν πρόσο-
δοὶ ἀφέθησαν ἀνοικταί, ἵνα μὴ οἱ πολῖται διασκεδάζωνται καὶ
περισπῶνται ἀλλαχόσε, λέγων ὅτι «ἀνεπετάννυσαν τὰ γέρρα καὶ
ἀπέκλειον τὰς ὁδοὺς τὰς μὴ φερούσας εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὰ
ὦνια ἀνήρουν ἐν ταῖς ἀγοραῖς, ὅπως μὴ περὶ ταῦτα διατρίβοιεν».
Παραδεχόμενοι λοιπὸν διαφορὰν σημασίας τῶν ἐν ἀμφοτέροις τοῖς

χωρίοις γέρρων, σημειοῦμεν μόνον, ὅτι πάντες οἱ ἀρχαῖοι γραμματικοὶ παραδέχονται ἐκτὸς τῆς στρατιωτικῆς σημασίας τῆς λέξεως γέρρα, σημαίνουσης περσικῆς ἀσπίδας καὶ αὐτὰς πλεκτὰς ἐξ οἰσύας, καὶ τὰς δύο ταύτας σημασίας, ἐννοοῦντες δι' αὐτῆς σκηνώματα ἢ σκεπάσματα πάντα ἢ δερμάτινα καὶ τὰ ὑπὸ καλάμων ἢ παπύρων ἐργαστήρια, καὶ πλεκτὰ περιφράγματα τῶν σκηνῶν ἢ καὶ περιπεφραγμένους τόπους.

§ 5. Μετὰ ταῦτα ὅμως ἐχωρίσθησαν ἐν ταῖς πλείσταις τῶν πόλεων παντάπασιν ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς τῶν πωλουμένων καὶ ἀγοραζομένων πραγμάτων αἱ ἐκκλησίαι τοῦ δήμου, καὶ ἀπὸ ταύτης μετηνέχθησαν εἰς τὰ θέατρα, καὶ διὰ τοῦτο παρὰ συγγραφεῦσι τοιούτων χρόνων τὸ θέατρον πάντοτε ἀναφέρεται ὡς τόπος συνεδριάσεων τοῦ δήμου καὶ συνδυάζεται μετὰ τοῦ βήματος, τότε δὲ αἱ ἀγοραὶ ἐν γένει μετεβλήθησαν εἰς συνεχῆ συστήματα ἐστεγασμένων στοῶν κατὰ τὸ εἶδος τῶν ἀγορῶν τῆς ἀνατολῆς (bazars). Διὸ καὶ ῥητῶς διακρίνονται αἱ τοιαῦται ἀγοραὶ ἀπὸ τῶν κατὰ τὸν ἀρχαιότερον τρόπον κατεσκευασμένων ἀγορῶν, αἵτινες εἶχον στοὰς διεστῶσας ἀπ' ἀλλήλων καὶ διὰ μέσου ἀγυιάς. Τοιαῦται στεναὶ καὶ ἐστεγασμέναι ἀγοραὶ ἦσαν πρὸ πάντων ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσι τῆς Ἰωνίας, οἷον ἐν Σμύρνη καὶ ἐν ἄλλαις ὁμόροις ταύτη, ὅθεν μετέβη ἡ τοιαύτη κατασκευὴ καὶ εἰς Ἑλλάδα. Πολλαὶ ὅμως κυρίως ἑλληνικαὶ πόλεις διετήρησαν τὸν ἀρχαιότερον τρόπον τῆς διασκευῆς τῶν ἀγορῶν, καὶ ὁ περιηγητὴς Πausανίας, μαρτυρῶν τὴν γενικωτέραν συνήθειαν τῶν νεωτέρων ἀγορῶν, νομίζει ἀναγκαῖον, ἐνθα ἀπαντᾷ ἀγορὰν ἔχουσαν μέγαν περίβολον, τὸ παρατηρεῖν ὅτι ἦσαν κατεσκευασμέναι κατὰ τὸν ἀρχαιότερον τρόπον. Ἐσφαλμένως ἐνόμισάν τινες, ὅτι ἡ τοιαύτη περὶ τὰς ἀγορὰς μεταβολὴ προῆλθεν ἐκ τῆς ῥυμοτομίας τοῦ περιφήμου ἀρχιτέκτονος Ἰπποδάμου, διότι γινώσκομεν, ὅτι αἱ ἐν Πειραιεῖ καὶ Ἡλιδί ἀγοραὶ αἱ κατὰ τοῦτον τὸν ῥυθμὸν κατεσκευασμέναι εἶχον εὐρύχωρον πλατεῖαν, καὶ ἡ δευτέρα ἦν κατακεκοσμημένη διὰ στοῶν καὶ ἄλλων δημοσίων οἰκοδομημάτων.

§ 6. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἐν τῷ μέσῳ τῆς πόλεως περιήμου κειμένης ἀγορᾶς, ὡς ἀπὸ κέντρου, ἡ μᾶλλον κατὰ τὴν κομψὴν

παραβολήν τοῦ Ἀριστοφάνους, ὡς ἀπὸ ἀστέρος κυκλοτεροῦς παν-
 ταχόσε ὀρθαὶ ἀπολάμπουσαι ἀκτῖνες, ἀπεχώρουν διακλαδούμεναι
 κατὰ τὰς διαφόρους διευθύνσεις τῆς πόλεως αἱ μείζονες καὶ αἱ
 μικρότεραι ὁδοί, ὧν αἱ μὲν πρῶται καὶ εὐρύτεραι ἐκαλοῦντο λεω-
 φόροι καὶ ἀμαξιτοί, διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ὄλου λαοῦ καὶ τῶν ἀμαξῶν
 διάβασιν αὐτῶν, εἰ καὶ αἱ δύο αὗται ὀνομασίαι ἀκριβέστερον ἀρ-
 μόζουσιν εἰς ὁδοὺς διὰ τῆς χώρας καὶ τῆς ἐξοχῆς διερχομένης,
 τὰς καλουμένας ἔτι καὶ τρίβους διὰ τὸ πεπατημένον καὶ σύγκρο-
 τον αὐτῶν ὑπὸ ὑπόζυγιων καὶ ὄχημάτων, αἱ δὲ στεναὶ καὶ μι-
 κρότεραι στενωποὶ καὶ λαῦραι καὶ ῥῦμαι. Ἀλλὰ τὸ συνηθέστερον
 καὶ γενικώτερον κατὰ πάσας τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ὄνομα τῶν
 ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως ὁδῶν φαίνεται ὅτι ἦν ἡ ἀγυιά,
 κληθεῖσα οὕτω βεβαίως ὡς ἀγούσα τοὺς ἀνθρώπους εἰς διάφορα
 μέρη, κατὰ τὴν ὠραίαν καὶ ζωηρὰν ἔκφρασιν τῆς ἑλληνικῆς
 γλώσσης, καθ' ἣν ἔλεγον περὶ πασῶν γενικῶς τῶν ὁδῶν ὅτι
 ἀγούσιν εἰς τι ὠρισμένον μέρος ἀντὶ τοῦ ὅτι αὗται αἱ ὁδοὶ κατα-
 λήγουσιν εἰς τι μέρος, ἢ ὅτι οἱ δι' αὐτῶν βαδίζοντες φθάνουσιν
 ἐκεῖσε. Καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους φαίνεται ὅτι
 ἦσαν εὐρεῖαι αὗται αἱ τῶν πόλεων ἀγυαί, ὡς δεικνύει τὸ συχνά-
 κισ ἀπαντῶμενον παρ' Ὀμήρῳ ὡς ἐπίθετον πολλῶν πόλεων εὐ-
 ρυάγυια. Καὶ ἡ ἐκ διαφόρων δὲ συγκυριῶν καὶ ἱστορικῶν συμβε-
 βηκότων μερικῆ ἐπωνυμία τῶν διαφόρων ὁδῶν τῶν πόλεων μακρὰν
 ἀπέχει τοῦ εἶναι ἐπίνοια τῶν νεωτέρων χρόνων, διότι σποράδην
 ἀπαντῶμεν παρὰ Πausανίαν τοιαύτας, οἷα ἡ ἐν Ἀθήναις ὁδὸς
 Τριπόδων, ἢ Τρίποδες, ἐν Ἀργεὶ ὁδὸς ἐπονομαζομένη Κοίλη, ἐν
 Σπάρτῃ Ἀφεταῖς ἢ Ἀφέτα, ἐν Ἰλιδί ἄλλη ἐπικαλουμένη Σιωπή.
 Ἐννεεῖται ὅτι αἱ κυριώταται λεωφόροι ὁδοὶ διευθύνοντο πρὸς τὰς
 πύλας τῆς πόλεως, ὡς καὶ αὗται πάλιν ἠνοίγοντο κατὰ τὰ ἐπι-
 καιρότερα μέρη τῆς περιφερείας τῶν τειχῶν καὶ κατὰ λόγον τῶν
 διαφόρων σκοπῶν τῆς ὀχυρωματικῆς. Ἀλλοίαν δὲ συμμετρίαν,
 εὐθύτητα καὶ κανονικότητα μόνον ἐπὶ Περικλέους καὶ ἔκτοτε ἤρ-
 ξαντο ἀποδιδόντες εἰς τὰς τοιαύτας ἀγορὰς καὶ ἀγυιάς, ὡς ἔκτοτε
 ἔστρεψαν μᾶλλον τὴν προσοχὴν καὶ πρὸς τὴν διακόσμησιν καὶ
 κομψότητα τῶν ἰδιωτικῶν οἰκιῶν. Ἡ τοιαύτη χρησιμωτέρα καὶ

κομψότερα διάθεσις καὶ διασκευὴ τῶν ἰδιωτικῶν οἰκιῶν, ὡς καὶ ἡ κανονικωτέρα διάθεσις τῶν πόλεως καὶ ἡ εἰς συνοικίας κατατομὴ αὐτῶν καὶ ἡ ῥυμοτομία ἀπονέμεται εἰς τὸν ἐπίσημον καὶ καθ' ὄλον αὐτοῦ τὸν βίον κομψότατον Μιλήσιον ἀρχιτέκτονα Ἴπποδάμιον, καὶ διὰ τοῦτο ἐπεκλήθη Ἴπποδάμιος τρόπος, καὶ ἡ πόλις τοῦ Πειραιῶς τοιαύτην ἵπποδάμιον κατατομὴν εἶχεν, ὡς καὶ ἡ ἐν Πελοποννήσῳ Ἑλῆς. Ἀπ' ἐναντίας ἀρχαιότεραι πόλεις ἦσαν κακῶς ἐῤῥυμοτομημέναι, καὶ αἱ Ἀθῆναι δὲ αὐταὶ ὑπήγοντο εἰς ταύτην τὴν κατηγορίαν διὰ τὴν ἀρχαιότητα αὐτῶν. Περὶ δὲ τῆς παρα τοῖς ἀρχαίοις ὁδοποιίας καὶ τῶν μεγάλων λεωφόρων τῆς μεσογαίας καὶ τοῦ λιθοστρώτου τῶν ὁδῶν σημειοῦμεν ὅτι γενικώτερον ἦν παρημελημένη, διότι ἡ γειτονία τῆς θαλάσσης καὶ ἡ δι' αὐτῆς εὐμαρεστέρα ἐπιμιξία ἀπήλλαττε τοῦ κόπου καὶ τῆς δαπάνης τῆς ὁδοποιίας· μᾶλλον δὲ ἐφρόντισαν περὶ ταύτης ἐκ τῶν ἀρχαίων οἱ Καρχηδόνιοι καὶ οἱ Ῥωμαῖοι. Ἐν Ἀθήναις ὁμῶς ὑπῆρχον ἐστρωμέναι ὁδοί, ὡς καὶ ὑπόγειοι ὄχετοὶ πρὸς ὑπεκροτὴν τῶν ὑδάτων· ὁ δὲ Στράβων ἐπαινεῖ ῥητῶς τὴν Σμύρνην διὰ τὸ λιθόστρωτον τῶν ὁδῶν αὐτῆς, εἰ καὶ ψέγει πάλιν τὴν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει ἔλλειψιν ὑποῤῥύσεων τῶν ὑδάτων τούτων τῶν ὁδῶν. Ἀλλὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Σμύρνης φαίνεται ὅτι οὐδαμῶς ἐμιμήθησαν καὶ αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ πόλεις. Καὶ περὶ τῶν Πλαταιῶν μανθάνομεν ὅτι ἐν καιρῷ μεγάλων βροχῶν αἱ ὁδοὶ ἦσαν ἀκάθαρτοι καὶ βορβορώδεις, ὥστε ὁ πηλὸς αὐτῶν παρενέβαλεν οὐ μικρὸν κώλυμα εἰς τοὺς διὰ νυκτὸς ἐκφεύγοντας ἐκεῖθεν Θηβαίους. Κατάστασιν ὁδῶν ἐκ μεταγενεστέρων χρόνων παρίστησιν ἡ ἐναλλάσσουσα περιγραφὴ τοῦ Λουκιανοῦ· «ἐστρωμένην γάλιξιν εἰσέβην ὁδὸν καὶ δυσπάτητον ὀξέσι κέντροις λίθων· μεθ' ἣν ἐλίσθω περιπεσῶν λείας ὁδοῦ ἔσπευδον ἐς τὸ πρόσθε, διάλυτος δέ μου ἔσυρεν ὀπίσω πηλὸς ἀσθενῆ σφυρά.» Φαίνεται δὲ ὅτι οὐχὶ μόνον ἀνωμάλως λιθοστρώτους ὁδοὺς ἐγίνωσκεν ἡ ἀρχαιότης, ἀλλὰ καὶ ὁμαλῶς καὶ στερεῶς κατεσκευασμένας ὁδοὺς ἐκ μικρῶν τεμαγίων καὶ χαλίκων λαμβανομένων ἐκ τῶν λατομικῶν, ἅτινα ἐκαλοῦντο σκυρον καὶ λατύπη, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡ ὁμαλῶς καὶ στερεῶς ἐστρωμένη ὁδός, ἡ παρὰ τοῖς νεωτέροις chaussée, ὠνομάζετο

σκυρωτή οδός, και εάν ο Πίνδαρος αναφέρει τοιαύτην υπάρχουσαν έξω τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ Κυρήνῃ, ἀλλ' ὅμως ἡ ὑπαρξίς τῆς λέξεως μαρτυρεῖ και τὴν ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι ὑπαρξίν τοῦ πράγματος. Σκυρωταὶ ὁδοὶ ἀναφέρονται ἔτι και ἐν Διδύμῃ και ἐν Μυλάσοις, ἀλλ' ὅμως ὁμολογητέον ὅτι ἦσαν και σπάνια.

§ 7. Ἐν γένει δὲ περὶ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων παρατηρεῖ ὁ Στράβων ὅτι διεκρίνοντο μᾶλλον ἐπὶ τῇ φυσικῇ ὠραιότητι και ἐπὶ τῇ ἐχυρότητι και ἐρυμνότητι τῆς τοποθεσίας, ὡς και ἐπὶ τῷ κάλλει και τῇ κομψότητι μεγαλοπρεπῶν δημοσίων κτιρίων, ἢ ἐπὶ πρακτικοῖς και ὠφελίμοις ἔργοις, οἷα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ὁδοποιίαν και τὴν δι' ὑπονόμων ἐκροὴν τῶν λουσαμάτων τῆς πόλεως και τὴν δι' ὑδραγωγείων μετοχέτευσιν τῶν ὑδάτων εἰς τὰς σπανιζούσας τούτων πόλεις, καθ' ἃ οἱ Ῥωμαῖοι πολὺ ὑπερέβησαν τοὺς Ἕλληνας. Τὴν τοιαύτην ἀντίθεσιν ἐλληνικῆς και Ῥωμαϊκῆς συνηθείας δεικνύει, ἐν οἷς λέγει· «Τῶν Ἑλλήνων περὶ τὰς κτίσεις μάλιστα εὐστοχῆσαι δοξάντων, ὅτι κάλλους ἐστοχάζοντο και ἐρυμνότητος και λιμένων και χώρας εὐφυοῦς, οὔτοι προϋνόησαν μάλιστα, ὧν ὠλιγόρησαν ἐκεῖνοι, στρώσεως ὁδῶν και ὑδάτων εἰσαγωγῆς και ὑπονόμων τῶν δυναμένων ἐκκλύζειν τὰ λύματα τῆς πόλεως εἰς τὸν Τίβεριν. Ἔστρωσαν δὲ και τὰς κατὰ τὴν χώραν ὁδοὺς, προσθέντες ἐκκοπὰς τε λόφων και ἐγχώσεις κοιλάδων, ὥστε τὰς ἄρμαμάξας δέχεσθαι πορθμείων φορτία· οἱ δ' ὑπόνομοι συννόμῳ λίθῳ κατακομφθέντες, ὁδοὺς ἀμάξαις χόρτου πορευτὰς ἐνίας ἀπολελοίपाσι. Τοσοῦτον δ' ἐστὶ τὸ εἰσαγώγιμον ὕδωρ διὰ τῶν ὑδραγωγείων, ὥστε ποταμοὺς διὰ τῆς πόλεως και τῶν ὑπονόμων ρεῖν· ἀπασαν δὲ οἰκίαν σχεδὸν δεξαμενὰς και σίφωνας και κρουνοὺς ἔχειν ἀφθόνους». Καὶ οὐχὶ μόνον ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ και τῇ Ἰταλίᾳ ἐξετέλουν τοιαῦτα δημωφελῆ και πρακτικὰ ἔργα, ἀλλὰ και πανταχοῦ τῆς ὑποτεταγμένης αὐτοῖς γῆς μενήνεγκαν τὴν περὶ τοιούτων ἔργων πρόνοιαν. Διὸ και ἐν Ἑλλάδι πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων ἀφῆκαν ἐν τε ταῖς πόλεσι και τῇ χώρᾳ ἴχνη και μαρτύρια τῆς συνετῆς αὐτῶν προνοίας. Ἀπαντῶμεν ὅμως και ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν περὶ προμηθεύσεως ὑδάτων μέριμναν σπανίας και ἐπαινετὰς ἐξαιρέσεις, και παρ' Ἑλλησιν οὐχὶ

μόνον κατεσκευάζοντο κρήναι, ἵνα χρησιμεύωσι πρὸς ἐκροήν τοῦ ὕδατος, ἀλλὰ καὶ ἐκοσμοῦντο καλλιτεχνικῶς καὶ μεγαλοπρεπῶς, χρησιμεύουσαι ὡς ἀναθήματα πρὸς καλλωπισμὸν τῆς πόλεως (ἀναθηματικαὶ κρήναι). Ἐκτὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐννεακρούνου ἀπαντῶμεν ἐν Μεγάροις κρήνην ἀξίαν θεᾶς ἕνεκα μεγέθους καὶ κόσμου καὶ τοῦ πλήθους τῶν κίωνων αὐτῆς. Ἐν Σάμῳ δὲ ἀναφέρεται καὶ γνήσιον ὕδραγωγεῖον, καὶ περὶ τῶν Σαμίων μανθάνομεν ὅτι καὶ κατ' ἄλλας τοιαύτας ἐργασίας ὑπερέβησαν πάντας τοὺς Ἕλληνας· διότι ἐκτὸς ὑπογείου ὀρύγματος ὑπὸ ὑψηλὸν ὄρος, ἔχοντος μῆκος ἑπτὰ σταδίων, ὕψος δὲ καὶ πλάτος ὀκτῶ ποδῶν ἑκάτερον, ὠρυξαν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν αὐτοῦ ἄλλο ὄρυγμα εἰκοσάπηχυ τὸ βάθος, τρίπουν δὲ τὸ εὖρος, δι' οὗ τὸ ὕδωρ, ὀχετεύομενον διὰ σωλήνων, παρεγίνετο εἰς τὴν πόλιν, ἀγόμενον ἀπὸ μεγάλης πηγῆς. Ἄλλ' ὁ ἀρχιτέκτων τούτου ἦν Μεγαρεύς, ὅπερ καταδεικνύει τὴν καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἑλληνικαῖς πόλεσιν ἀνάπτυξιν τῆς τοιαύτης ἐργασίας. Καὶ ὑπόνομοι δὲ ἀναφέρονται ἐν διαφόροις πόλεσιν, ὡς ἐν Σικυῶνι, ἐνθά ἦσαν ἱκαναὶ τὸ μέγεθος, ὥστε δι' αὐτῶν ἔλαθεν ὑπεκδύς καὶ ἀποδράς ὁ τύραννος Νικοκλῆς κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀράτου ἀπελευθέρωσιν τῆς πόλεως. Πολλὰς ὁμως πόλεις εὐρίσκομεν περιορισμένας εἰς μίαν μόνην πηγὴν ποτίμου ὕδατος, καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις ἡ κυριωτέρα πηγὴ ἦν ἡ πρότερον μὲν Καλλιρρόη ἐπικαλουμένη, ὅτε ἦσαν φανεραὶ αἱ πηγαὶ αὐτῆς, ἔπειτα δὲ Ἐννεάκρουνος, ὅτε ἐσκευάσθη ὑπὸ τῶν τυράννων, κληθεῖσα οὕτω ἀπὸ τῶν ἐννέα κρουνῶν αὐτῆς, ἧς τὰ ὕδατα διὰ τὴν ἐγγύτητα μετεχειρίζοντο οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὰς πλείστου ἀξίας περιστάσεις, πρὸ τῶν γάμων καὶ εἰς ἄλλα τῶν ἱερῶν. Ἄλλὰ καὶ ἄλλαι μικρότεραι πηγαὶ καθαροῦ καὶ ποτίμου ὕδατος μνημονεύονται ἐξ ἀρχαιοτέρας ἐποχῆς κατὰ Στράβωνα· «πρότερον δὲ καὶ κρήνη κατεσκευάσθη τὸ πλησίον τοῦ Λυκείου πολλοῦ καὶ καλοῦ ὕδατος· εἰ δὲ μὴ νῦν, τί ἂν εἶη θαυμαστόν, εἰ πάλαι πολὺ καὶ καθαρὸν ἦν, ὥστε καὶ πότιμον εἶναι, μετέβαλε δ' ὕστερον»; Ἐν Ἀθήναις ὡσαύτως ἀναφέρεται ἡμῖν καὶ ἀρχὴ τις κρηνοφυλάκιον; ἧς τὸ ἔργον ἐδήλου αὐτῇ ἡ ἐπίκλησις· καὶ λέων δὲ τις ἐκαλεῖτο κρηνοφύλαξ. Ἄλλὰ ταῦτα ἀναφέρονται μᾶλλον ἐν

σχέσει πρὸς τὰ δικαστήρια, ἔνθα, ὡς γνωστόν, ἔρρεε τὸ εἰς τὴν κλεψύδραν χρήσιμον ὕδωρ, καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν ἄλλην ἐπιμέλειαν τῆς τακτικῆς διανομῆς τῶν ὑδάτων καὶ ὑδρεύσεως· διότι ὁ κρηνοφύλαξ λέων, ἐκ χαλκοῦ πεποιημένος, ἴστατο ἐπὶ κρήνης τινός, καὶ διὰ τούτου τὸ ὕδωρ ἐφέρετο ἐν ταῖς πρὸς ὕδωρ δίκαις· ὡσαύτως ἐγένετο καὶ ἐπιμελητῆς τις κληρωτός, ὃς ἐκαλεῖτο ὁ ἐφ' ὕδωρ, παραφυλάττων τὴν ἰσότητα τῆς κλεψύδρας. Ἀλλὰ τακτικὴν ἐπιμέλειαν διανομῆς ὑδάτων ἐν Ἀθήναις ἐξ ἀρχαιοτέρων χρόνων δεικνύει ἡμῖν τὸ παράδειγμα τοῦ Θεμιστοκλέους, ὃς ἦν ἐπιστάτης τῶν Ἀθηνησιν ὑδάτων, καὶ ἐπ' εὐκαιρίας ἀνέθηκε τὴν καλουμένην ὑδροφόρον κόρην. Ὁ Πειραιεὺς εἶχε μόνον φρέατα, οὐχὶ δὲ κρήνας, καὶ εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων φαρμάκωσιν τῶν τοιούτων φρέατων ἀνῆγον οἱ Πειραιεῖς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐνσκήψαντος κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ἐκεῖ καὶ ἐν Ἀθήναις λοιμοῦ, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Θουκυδίδης· «κρήναι οὐκ ἦσαν αὐτόθι». Ἀλλὰ καὶ μικρότεροι πόλεις εἶχον καὶ ἐν μόνον φρέαρ ἐν τῇ ἀγορᾷ, ὥστε καὶ ἐσπάνιζον ὕδατος, ὅσάκις ἐπέλειπε τοῦτο τὸ φρέαρ· οὕτως ἐν Ἰαμπόλει ὑπῆρχεν ἐν φρέαρ, ἀφ' οὗ καὶ ἐπινον καὶ ἐλούοντο οἱ Ἰαμπολίται, ἀλλοθεν δὲ οὐδαμόθεν ἐλάμβανον ὕδωρ, πλὴν γε δὴ ὥρα χειμῶνος τὸ ἐκ θεοῦ· ἀλλ' ἀγνωστον, ἀν ὑπῆρχον παρ' αὐτοῖς καὶ πρὸς τοῦτο ὀμβροδέκται ἢ δεξομεναί. Οἱ δὲ ἐφ' ὑψηλοῦ καὶ πετρώδους τόπου κατοικοῦντες Στιρίται δι' αὐτὸ τοῦτο ἐσπάνιζον ὕδατος ἐν ὥρα θέρους· «φρέατα γὰρ αὐτόθι οὔτε πολλά, οὔτε ὕδωρ παρεχόμενά ἐστιν ἐπιτήδεια· ταῦτα μὲν δὴ λουτρά σφίσι καὶ ὑποζυγίοις ποτὸν γίνεται· τὸ δὲ ὕδωρ οἱ ἄνθρωποι τὸ πότιμον, ὅσον στάδια τέσσαρα ὑποκαταβαίνοντες, λαμβάνουσιν ἐκ πηγῆς· ἡ δὲ ἐν πέτραις ἐστὶν ὀρωρυγμένη, καὶ ἀρύονται κατιόντες εἰς τὴν πηγὴν». Τέλος περὶ ὑδραγωγείων ἐν γένει παρατηροῦμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες ἐποιοῦντο πολὺ μικρὰν ἔτι χρῆσιν τῆς θολοειδοῦς κυρτότητος τῆς ἀψίδος, καὶ διὰ τοῦτο ἐδυσκολεύοντο περὶ τὴν κατασκευὴν ὑδραγωγείων ὡς καὶ γεφυρῶν. Ἀλλως δὲ ἡ εὕρεσις αὐτῆς τῆς ἀψίδος, ἐν ἣ ἡ κυρτότης τῶν κατὰ μικρὸν συγκλινόντων πρὸς ἀλλήλους λίθων συνείχετο καὶ συνεδέετο διὰ τοῦ μέσου λίθου, ὅστις καλεῖται ἀρμονία τοῦ πάντος

κτιρίου (παρά δὲ Ἀριστοτέλει καὶ ὀμφαλὸς καὶ σφῆν) ἀποδίδεται εἰς Ἑλληνα ἀρχιτέκτονα, τὸν Δημόκριτον. Καὶ γεφυρῶν δὲ ἀψιδωτῶν σπάνια ἀναφέρονται ἐν Ἑλλάδι παραδείγματα, εἰ καὶ οἱ ποταμοὶ ἦσαν πλείστοι καὶ οὔτε ἡ ἐποχὴ αὐτῶν γινώσκεται βεβαίως, οὔτε γενικὴ διάδοσις τοῦ τοιούτου εἴδους τῆς τεκτονικῆς δύναται ἀποδειχθῆναι· διὸ καὶ μόνη ἡ ἐν Χαλκίδι γέφυρα ἀναφέρεται ὡς τὸ ἐξοχώτατον τῶν τοιούτων οἰκοδομημάτων. Ἄλλως δὲ πόσον ἦν ἐπαισθητὴ ἡ ἀνάγκη τοῦ φροντίζειν περὶ τῆς ὑδρεύσεως τῶν πόλεων, δεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις, λέγων ὅτι ἀπαραίτητον πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς ὑγείας τῶν κατοίκων τὸ χρῆσθαι ὑγιεινοῖς ὕδασι, συμβουλεύει ὅτι δεῖ ἔχειν τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τούτου μὴ παρέργως· «οἷς γὰρ πλείστοις χρώμεθα πρὸς τὸ σῶμα καὶ πλειστάκις, ταῦτα πλείστον συμβάλλεται πρὸς τὴν ὑγίαν· ἡ δὲ τῶν ὑδάτων καὶ τοῦ πνεύματος δύναμις τοιαύτην ἔχει τὴν φύσιν. Διόπερ ἐν ταῖς εὖ φρονούσαις δεῖ διωρίσθαι πόλεσιν, ἐὰν μὴ πάντα ὅμοια, μηδ' ἀφθονία τοιούτων ἢ ναμάτων, χωρὶς τὰ τε εἰς τροφήν ὕδατα καὶ τὰ πρὸς τὴν ἄλλην χρείαν».

§ 8. Ἄλλ' ὅσον φαίνεται ὅτι παρημέλουν τὰ τοιαῦτα πρὸς τὰς καθ' ἑκάστην βιωτικὰς ἀνάγκας τῶν ἰδιωτῶν χρήσιμα ἔργα, τόσῳ μείζονα φροντίδα καὶ δραστηριότητα κατέβαλλον περὶ πᾶν τὸ χρησιμεῦον πρὸς τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν ἐνδημον μετὰ θεῶν καὶ ἀνθρώπων ἐπιμιξίαν τῶν πολιτῶν. Καὶ πρῶτον ἡ ἀνάγκη τοῦ περιβάλλειν τὰς πόλεις διὰ τειχῶν, τοῦ τειχίζειν αὐτάς, ἦν γενικῶς ἀνεγνωρισμένη ἐν Ἑλλάδι, καὶ λίαν ἀρχαίως ὑπελάμβανον οἱ λέγοντες ὅτι αἱ τῆς ἀρετῆς ἀντιποιοῦμεναι πόλεις ὄφειλον μὴ ἔχειν τείχη. Ὀλίγαι ἀτείχιστοι καὶ ἀφρακτοὶ ἀρχαῖαι πόλεις ἐσεμνύοντο ἐπὶ τοῖς στήθεσι τῶν κατοίκων ὡς ἐπὶ τῷ ἀπορθητοτάτῳ τῶν τειχῶν, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ μετὰ ταῦτα ἔργῳ ἐξηλέγχθησαν ἀπατηθεῖσαι. Τὰ δὲ τείχη ταῦτα ἐκτίζοντο οὐχὶ μόνον ὡς περίβολοι τῶν πόλεων, προφυλάττοντες ἐν ὥραις ἀνάγκης καὶ ἐπιθέσεως ἀπρόοπτου πολυαρίθμων καὶ ἰσχυροτέρων καὶ μᾶλλον παρεσκευασμένων ἐχθρῶν τοὺς ἐναπομένοντας ἐν ταῖς πόλεσιν ὀλίγους καὶ ἀσθενεῖς πολίτας, ἀλλὰ καὶ πρὸς καλλωπισμὸν τῶν πόλεων, ὡς καὶ οἱ ἐπὶ τούτων πύργοι καὶ ἐπάλξεις καὶ προμαχώνες, οἵτινες,

χρησιμεύοντες ἐν πολέμῳ ὡς οἰκήματα, προφυλάττοντα τοὺς φύλακας ἢ τοὺς ἀπὸ τοῦ τείχους μαχομένους, ἐν εἰρήνῃ ἐχρησίμευον μᾶλλον πρὸς καλλωπισμὸν καὶ εὐπρέπειαν τοῦ τε τείχους καὶ τῆς πόλεως. Ἐν πόλεσι δέ, αἵτινες διὰ τοὺς προεκτεθέντας λόγους ἦσαν ἀνωκισμένοι, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πολὺ μακρὰν τῆς θαλάσσης, οἷον ἐν Ἀθήναις καὶ Μεγάρῳις, καὶ οἱ παρακείμενοι λιμένες τούτων τῶν πόλεων συνεδέοντο μετ' αὐτῶν διὰ διπλῶν μακρῶν τειχῶν, ἅτινα ἐκαλοῦντο σκέλη. Οὕτως ἡ ὀχύρωσις τῶν Ἀθηνῶν ἰδίως ἦν γιγάντειος. Ἐκτὸς τῆς ἐρυμνῆς ἀκροπόλεως ἦν περιτειχισμένη ἡ πόλις, καὶ πάλιν ἰδίᾳ ὁ Πειραιεὺς καὶ ἡ Μουνυχία, οἱ λιμένες τῶν Ἀθηνῶν, ἀμφότεροι εἰς περιφέρειαν ἑνὸς καὶ ἡμίσεος γερμανικοῦ μιλίου, διὰ τειχῶν ἠργμένων μὲν ὑπὸ Θεμιστοκλέους, μὴ συντελεσθέντων δὲ ὑπ' αὐτοῦ ὑπὲρ τὸ ἡμισυ τοῦ ὕψους αὐτῶν, ἀλλὰ περατωθέντων ὑπὸ Περικλέους, τὸ ὕψος καὶ τὸ πλάτος τεσσαράκοντα πήχεων, ὥστε κατὰ τὴν οἰκοδομὴν αὐτῶν δύο ἄμαξαι ἐναντίαι ἀλλήλαις ἔφερον τοὺς λίθους, ἐκ μεγάλων λίθων καὶ ἐν τομῇ ἐγγωνίων, ἀνευ χάλικος καὶ πηλοῦ ἐντός, δεδεμένων δὲ πρὸς τὰ ἔξω μετ' ἀλλήλων διὰ σιδήρου καὶ μολύβδου. Τέλος ἡ πόλις συνεδέετο μετὰ τῶν λιμένων διὰ τῶν μακρῶν τειχῶν, ἧτοι διὰ τῶν δύο παραλλήλων τειχῶν, ἅτινα, ὡς προεῖρηται, ἐκαλοῦντο σκέλη καὶ εἶχον μῆκος τεσσαράκοντα σταδίων ἢ ἑνὸς γερμανικοῦ μιλίου, ὧν τὸ ἓν ἐκαλεῖτο τὸ βόρειον ἢ τὸ ἔξωθεν τεῖχος, τὸ δὲ ἄλλο τὸ νότιον ἢ τὸ διὰ μέσου, πρὸς δὲ τούτοις καὶ διὰ τοῦ τριάκοντα πέντε σταδίων μῆκος ἔχοντος Φαληρικοῦ τείχους, ἐκτισμένου ἐπὶ ἐλώδους ἐδάφους, ἀλλὰ πεπληρωμένου πέτρων (οὐχὶ πετρῶν). Ἐν πολέμῳ δὲ πρὸς ἐνίσχυσιν τούτων τῶν πελωρίων τειχῶν κατασκευάζοντο χαρακώματα (οἱ χάρακες, οὐχὶ αἱ χάρακες), ἠλαύνοντο τάφροι (περιταφρεύειν) καὶ ἀνηγείροντο καὶ προμαχῶνες. Ἐν δὲ ταῖς παραλίαις πόλεσι καὶ τοῖς λιμέσιν ὑπῆρχον τὰ πρὸς ὑποδοχὴν τῶν πολεμικῶν πρὸ πάντων πλοίων νεώρια, ἅπερ ἦσαν ἅπας ὁ ἐντός τῶν τετειχισμένων λιμένων τόπος, εἰς ὃν ἀνεῖλκοντο αἱ τριήρεις καὶ πάλιν καθείλκοντο, ἐνθα ἐνυπῆρχον οἱ νεώσοικοι καὶ αἱ σκευοθήκαι, μετὰ τῶν λοιπῶν ὑπαιθρίων τόπων τῶν χρησιμευόντων, ὅπως ἀνέλ-

κωνται καὶ καθέλκωνται τὰ πλοῖα, ὡς καὶ τὰ ναυπήγια, ἴτιοι οἱ πρὸς ναυπηγίαν καὶ πάκτωσιν τῶν πλοίων προσδιωρισμένοι τόποι. Οἱ ἐν τοῖς νεωρίοις ἐμπεριεχόμενοι νεώσοικοι ἦσαν καταγώγια ὠκοδομημένα ἐπὶ τῆς θαλάσσης πρὸς ὑποδοχὴν τῶν πλοίων, ὡσάκις μὴ ἐθαλάττευον (οἷον δόχαι τινές). Τὰ νεώρια καὶ οἱ νεώσοικοι, οὗτοι 372 μέχρι 400 τὸν ἀριθμὸν πρὸς ὑποδοχὴν 400 νεῶν, ἦσαν τὸ καύχημα τῶν Ἀθηναίων, ὡς περίπου ὁ πολυθρύλητος ναύσταθμος τῆς Βενετίας, καὶ ἐδαπανήθησαν εἰς τὴν οἰκοδομὴν αὐτῶν ὑπὲρ τὰ χίλια τάλαντα (1 καὶ $\frac{1}{2}$ ἑκατομμύριον ταλήρων) καὶ πάλιν μετὰ τὴν κατεδάφισιν αὐτῶν ἀνωκοδομήθησαν καὶ ἐπερατώθησαν ὑπὸ Λυκούργου τοῦ ῥήτορος. Οὐχὶ δὲ μόνον αἱ Ἀθῆναι εἶχον ἐν τοῖς λιμέσιν αὐτῶν τοιαῦτα λαμπρὰ νεώρια καὶ νεωσοίκους, ἀλλὰ πανταχοῦ μετὰ ταῦτα, ὅπου ἀνεπτύχθη σημαντικὴ ναυτικὴ δύναμις, ἔκτιζον τοιαῦτα, οἷον ἐν Σάμῳ ἐπὶ Πολυκράτους, ἐχούσῃ νεωσοίκους καὶ ἑκατὸν πεντηκοντόρους, ἐν τῇ διθαλάσσῳ Κορίνθῳ, ἐν Ῥόδῳ, ἧς τὰ νεώρια ἦσαν μεγαλοπρεπῆ, περὶ ἧς λέγει ὁ Στράβων ὅτι λιμέσι καὶ ὁδοῖς καὶ τείχεσι καὶ τῇ ἄλλῃ κατασκευῇ τοσοῦτο διαφέρει τῶν ἄλλων, ὥστ' οὐκ ἔχομεν εἰπεῖν ἑτέραν, ἀλλ' οὐδὲ πᾶρισον, μήτι γε κρείττω ταύτης τῆς πόλεως ὡσαύτως ἐν Κυζίκῳ, ἣ εἶχε πλείονας τῶν διακοσίων νεωσοίκων, καὶ ἐν Συρακούσαις, ἐνθα ἦσαν ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους. Ἐν τοῖς αὐτοῖς νεωρίοις ὑπῆρχον καὶ σκευοθήκαι, τόποι, ὅπου ἀπετίθεντο τὰ σκεύη τῶν δημοσίων τριήρων ὡς λαμπρὰ σκευοθήκη ἀναφέρεται ἡ ὑπὸ Φίλωνος ἐν Πειραιεῖ κατασκευασθεῖσα (ὀπλοθήκη) καὶ ὑπὸ τοῦ Σύλλα καταστραφεῖσα. Καὶ ἄλλαι παντοῖαι ἀποθήκαι, ὀπλοστάσια, ἀποθήκαι ἢ μουσεῖα ὀργάνων, δημόσιαι σιταποθήκαι (σιτῶνες, σιτοβόλια καὶ παρὰ τοῖς Σικελιώταις ῥογοί) ἐκόσμουσαν τὰς διαφόρους ἑλληνικὰς πόλεις, καὶ ἐν ἐμπορίοις ἢ ἐμπορικοῖς λιμέσι ἀποστάσεις (οἰνικαί), ἐξαιρέσεις καὶ ἐμπορεῖα.

§ 9. Ἄλλαι λαμπραὶ οἰκοδομαί, ἀπαραίτητοι ἐν πάσῃ σχεδὸν ἑλληνικῇ πόλει, ὡς ἀναγκαῖαι πρὸς θρησκευτικὰς τελετάς καὶ διαφόρους ἀγῶνας μουσικούς, γυμνικούς κ. τ. τ., καὶ καλλωπίζουσαι τὰ μέγιστα τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, ἦσαν τὰ στάδια, τὰ ἵπποδρόμια, τὰ θέατρα, τὰ ὠδεῖα, τὰ πομπεῖα, οἱ ναοὶ καὶ τὰ

γυμνάσια. Καὶ τὰ μὲν στάδια ἦσαν πρὸ πάντων προσδιορισμένοι πρὸς τὸν δρόμον, καὶ διετίθεντο ἀναλόγως τούτου τοῦ σκοποῦ, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ μὲν τὴν ἀρχὴν εἶχον τὴν βαλβίδα καὶ ὑσπληγα, κατὰ δὲ τὸ τέλος τὸ τέρμα, ἀλλ' ἐφρόντιζον πρὸς τούτοις καὶ περὶ τοῦ τόπου τῆς πάλης καὶ τῆς πυγμῆς πλησίον τοῦ τέρματος. Τοῦτο τὸ μέρος τοῦ σταδίου, ὀνομαζόμενον σφενδόνη, ἦν προσόμοιον θεάτρῳ διὰ τὸ καμπύλον τοῦ σχήματος καὶ τὰς βαθμίδας αὐτοῦ. Ὁ δὲ ἵππόδρομος ἦν κατ' ἀρχὰς ἀπλουστάτη κατασκευὴ παρ' Ἑλλησι κατεβλήθη πολλὴ φροντίς περὶ τὴν σκόπιμον διάθεσιν τῶν ἀφέσεων ἢ ἵππαφέσεων μετ' ἐμβόλου, ἵνα κρατῶσι τοὺς ἵππους εἰς ἴσην ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀφειτηρίας. Ἀλλὰ παρὰ Ῥωμαίοις μετεποιήθησαν οἱ ἵππόδρομοι εἰς μεγαλοπρεπῆ κτίρια, ὧν κύρια μέρη διεκρίναντο τὸ ἔμπροσθεν τῆς οἰκοδομῆς μετὰ τῶν ψαλιδωτῶν ἵππαφέσεων καὶ τῆς πύλης τὸ πρὸς τὴν πομπὴν τοῦ ἵπποδρόμου χρήσιμον, ὁ δρόμος μετὰ τοῦ εἰς τὰς δύο νύσσας ἢ καμπτήρας περατουμένου τείχους καὶ μετὰ τοῦ περίξ εὐρίπου, τὸ περιστοιχοῦν τεῖχος μετὰ σειρῶν ἐδωλίων καὶ πολυτελῶν θεωρείων. Πρὸς τούτοις προσετίθετο πρὸς τὰ ἔξω καὶ στοὰ μετὰ σκηνῶν. Τὰ δὲ ἀμφιθέατρα, εἰ καὶ ἀνεφάνησαν κατὰ πρῶτον ἐν Ἰταλίᾳ, ἦσαν ὅλως διατεθειμένα κατὰ τὴν ἀπλήν συνάμα καὶ μεγαλοπρεπῆ διάθεσιν τῶν Ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων, αὐτοὶ δ' οἱ Ἕλληνες μετεποιοῦν ἐνίστε τὰ στάδια αὐτῶν εἰς ἀμφιθέατρα. Τὸ ἐν τούτοις λυτέον πρόβλημα ἦν εὐκολώτερον τοῦ ἐν τῷ θεάτρῳ τὸ ἐλλειψοειδὲς σχῆμα, ὅπερ περιέβαλλε σύμπασαν τὴν κονίστραν, παρεῖχε τὸ πλεονέκτημα μακροτέρας γραμμῆς πρὸς συντόνους κινήσεις καὶ διώξεις. Μέρη τοῦ ἀμφιθέατρου ἦσαν 1) ἡ κονίστρα μετὰ τῶν ὑπογείων στοῶν καὶ τῶν κατασκευῶν τῶν ὀρισμένων πρὸς ἕκαστον ἀγῶνα· 2) ὁ τοῖχος τῶν ἐδρῶν· 3) τὰ διάφορα τμήματα τῶν σειρῶν τῶν ἐδωλίων (θωράκια) μετὰ τῶν κλιμάκων αὐτῶν· 4) οἱ διάφοροι διάδρομοι οἱ μεταξὺ τῶν τμημάτων τῶν ἐδωλίων (κατατομαί) μετὰ τῶν θυρῶν ὑπὸ τὰ ἐδωλία· 5) οἱ ὑψηλότεροι καὶ καπεινότεροι θόλοι καὶ ἀψίδες ἐπ' ἀλλήλων καὶ παρ' ἀλλήλοις, οἵτινες κατελάμβανον σύμπαν τὸ μεταξὺ τῶν ἐδωλίων διάστημα· 6) τὰ τμήματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν κιο-

νων πρὸς τὰ ἔξω· 7) ἡ περὶ τὸ σύμπαν ἀμφιθέατρον ὑπεράνω τοῦ ὑψίστου θωρακίου στοά· 8) ὁ ἀνώτατος περίδρομος μετὰ τῶν δοκῶν, ἀφ' ὧν ἀνεπετάννυντο τὰ ἱστία διὰ τεραστίου κάλω. Ἐπειδὴ ἐνίοτε τὸ ἀμφιθέατρον ἐπληροῦτο ὕδατος καὶ ἡ κονίστρα μετεβάλλετο εἰς δεξαμενὴν ἢ λίμνην, διὰ τοῦτο ἐν Ῥώμῃ ἀναφέρονται καὶ ὡς ἰδιαίτερον εἶδος οἰκοδομῶν αἱ λεγόμεναι ναυμαχίαι, ἔχουσαι μέγα ἐμβαδὸν πρὸς παράστασιν ναυμαχιῶν.

§ 10. Τὰ δὲ θεάτρα, ἅπερ ἦσαν πολυάριθμα πανταχοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου (ἀνευρέθησαν τὰ εἰρηπια περίπου 40 ἐξ αὐτῶν) καὶ ἀπετέλουν τὸ σέμνωμα τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ἦσαν προσδιωρισμένα οὐχὶ ὁμοίως καὶ πάντοτε πρὸς δράματα μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς πομπὰς ἀρμάτων καὶ ἵππων, βακχικοὺς θιάσους, ἀνακηρύξεις ἢ ἀναρρήσεις, ἐπιδείξεις ὡς τῶν ὀρφανῶν τῶν ἐν πολέμῳ τελευτησάντων, οἷς ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων παρεῖχε πανοπλίαν, ὅτε ἀπέλυεν αὐτά· εἶδομεν δὲ προηγουμένως ὅτι τὸ θέατρον μετεποιεῖτο καὶ εἰς τόπον τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ δήμου, καὶ τότε ἡ σκηνὴ ἐπεῖχε τὸν τόπον τοῦ βήματος. Καὶ ποία μὲν ἡ ἐξωτερικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ θεάτρου, τοῦτο διδάσκει ἡ ἱστορία τῆς τέχνης, σημειωτέον δὲ μόνον ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐν τοῖς θεάτροις αὐτῶν ἀπέβλεψαν οὐχὶ τόσον εἰς τὸν καλλιτεχνικὸν ῥυθμὸν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν λαμπρότητα, ὅσον εἰς πρακτικοὺς σκοποὺς. Ἡ δὲ ἐσωτερικὴ διασκευὴ αὐτοῦ ἦν ἀνάλογος πρὸς τοὺς διαφόρους σκοποὺς τῶν δρώντων καὶ θεωμένων προσώπων. Μέρη τοῦ θεάτρου ἦσαν τὰ ἀκόλουθα. Α') Ὀρχήστρα μετὰ τῆς θυμέλης (ἢ βωμοῦ τοῦ Διονύσου, ὃ ἦσαν ἀφιερωμένα τὰ θεάτρα πρὸς ἀνάμνησιν τῆς καταγωγῆς τοῦ δράματος τῆς ἐκ τοῦ τρυγητοῦ τῶν καρπῶν τοῦ Βάκχου) ἐν τῷ μέσῳ καὶ μετὰ τῶν ἀνοικτῶν δρόμων κατὰ τὰ πλάγια (ὧν τὸ διάστημα ἄλλοι ἀπονέμουσι τῇ σκηνῇ). Β') Σκηνικὰ οἰκοδομήματα, συνιστάμενα 1) ἐκ τῆς σκηνῆς μετὰ τῆς σταθερᾶς σκηνογραφίας αὐτῆς, ἢ ἀναβαίνουσα ἐσχημάτιζε διάφορα τμήματα ἐπισκήνια καὶ συνίστατο ἐκ κίωνων, μεσοτοίχων καὶ ἰκρίου. 2) ἐκ τῶν προεκβεβλημένων πλαγίων τοίχων ἢ πτερύγων, αἱ ἐκαλοῦντο παρασκήνια. 3) ἐκ τοῦ μεταξὺ τῶν πτερύγων διαστήματος τῆς σκηνῆς, ὃ ἐκαλεῖτο προσκήνιον καὶ ἀνυψοῦτο διὰ

ξύλινου ικριώματος (ὑκρίβαντος, λογείου). 4) ἐκ τοῦ μετώπου τούτου τοῦ λογείου τοῦ πρὸς τοὺς θεατὰς καὶ τοῦ ὑπὸ τούτου καλυπτομένου διαστήματος (ὑποσκηνίου). Γ') Τὸ κυρίως θέατρον (τὸ κοῖλον), ἔνθα ἦσαν τὰ ἐν ἐπιμήκει ἡμικυκλίῳ περιφερῇ ἐδώλια, διηρημένα συγκεντρικῶς μὲν διὰ πλατέων δρόμων (διαζωμάτων), σφηνοειδῶς δὲ διὰ κατωφερῶν κλιμάκων, εἰς κερκίδας. Τὰ ἐδώλια πρότερον μὲν ἦσαν ξύλινα ικρία, ἔπειτα δὲ βαθμίδες διατεθειμέναι ἐπὶ τοῦ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον βραχύδους ἐδάφους τῶν ἑλληνικῶν θεάτρων. Δ') Ὁ ὑπεράνω τῶν ἐδωλίων περίστυλος περίπατος, ὃς ἐχρησίμευε καὶ πρὸς σεμνὴν καὶ κομψὴν συγκεφαλαίωσιν τοῦ ὄλου οἰκοδομήματος, καὶ ἔτι ἀπητεῖτο καὶ πρὸς σκοποὺς ἀκουστικῆς (συνηχεῖν), ἧτις μετὰ τῆς σκηνογραφίας ἦν ἐν τῶν κυριωτάτων ἔργων τοῦ ἀρχιτέκτονος. — Ἰὰ δὲ ᾠδεῖα ἦσαν οἰκοδομήματα ὅμοια τοῖς θεάτροις (θεατροειδὲς ᾠδεῖον) μετὰ μεγάλης κυκλοτεροῦς στέγης, ἐδραζούσης ἐπὶ πολυαρίθμων κίωνων, καὶ εἶχε σκηνὴν ἐν τῷ μέσῳ. Ἰδίως τὸ ἐν Ἀθήναις ᾠδεῖον ἦν τῇ μὲν ἐκτὸς διαθέσει πολυέδρον καὶ πολύστυλον, τῇ δ' ἐρέψει περικλινὲς καὶ κάταντες ἐκ μιᾶς κορυφῆς πεποιημένον, καὶ λέγουσιν ὅτι ἐγένετο κατ' εἰκόνα καὶ μίμησιν τῆς σκηνῆς τοῦ βασιλέως, ἐπιστατοῦντος Περικλέους. — Ἐπίσης ἀναφέρεται ὑπάρχον ἐν Ἀθήναις καὶ πομπεῖον, οἰκοδόμημα πρὸς παρασκευὴν τῶν περιοδικῶν πομπῶν.

§ 11. Ὡς μεγαλοπρεπέστατα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν κοσμημάτων καὶ ἀπαραίτητα οἰκοδομήματα πασῶν τῶν πόλεων ἀπανταχοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἀναφέρομεν ἐνταῦθα καὶ τοὺς ναοὺς, τὸ σέμνωμα τῆς ἑλληνικῆς καλλιτεχνίας, εἰ καὶ κατ' ἀμφοτέρα ταῦτα, καὶ κατὰ τὸ τεχνικὸν καὶ κατὰ τὴν θρησκευτικὴν καὶ δημοτελεῖ σημασίαν αὐτῶν ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ἔθους. Ὁ ναὸς παρ' Ἕλλησιν, ὡς ἡ ἀπλουστάτη οἰκία, ἦν κυρίως ὁ τόπος, ἐν ᾧ ἄγαλιὰ τι ἀνηγείρετο καὶ ἐφυλάττετο ἀσφαλῶς, καθιεροῦτο δὲ διὰ πανδήμου ἰδρύσεως. Ἐπειδὴ χαρακτήρ τοῦ ναοῦ ἦν τὸ κεκλεισμένον καὶ μυστηριῶδες, οὐδέποτε εἶχε θυρίδας· ἀλλὰ μετ' αὐτοῦ συνήπτετο ἀμέσως ἐξωτερικόν τι ἐλεύθερον καὶ ἀνοικτόν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ σκιάζον

καὶ καλύπτον, ἐπειδὴ ὁ ναὸς εἶχε σταδὰς καὶ περιδρόμους ἐκ κίωνων. Μεταγενεστέρως δὲ καὶ τὸ ἐνδότερον τοῦ ναοῦ διὰ τῆς ὑπαίθρου κατασκευῆς ἐλάμβανε φαινοτέραν καὶ εὐρυχωροτέραν πρόσοψιν· ἄλλως δ' ἢ λίαν μεγάλη θύρα μόνη παρεῖχε τὸ φῶς. Διηροῦντο δὲ οἱ ναοὶ εἰς τὰ ἀκόλουθα εἶδη. Α') ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῶν περίξ κίωνων 1) εἰς ναοὺς ἐν παραστάσιν μετὰ παραστάδων ἢ φλιῶν ἐνισχυουσῶν τὸ τέλος τοῦ τοίχου ὑπὸ τὸ ἀέτωμα· 2) εἰς προστύλους μετὰ στοῶν καὶ κίωνων πρὸς τὸ ἐνώπιον, καὶ 3) εἰς ἀμφιπροστύλους μετὰ στοῶν κατὰ τὰς δύο στενοτέρας πλευράς· 4) εἰς περιπτέρους μετὰ κίωνων καὶ στοῶν· 5) εἰς ψευδοπεριπτέρους μετὰ ἡμικίωνων περίξ· 6) εἰς διπτέρους μετὰ διπλῆς σειρᾶς κίωνων· 7) εἰς ψευδοδιπτέρους μετὰ πτερώματος ἢ δρόμου διπλασίου πλάτους· Β') ὡς πρὸς τὴν ἀπόστασιν τῶν κίωνων ἀπ' ἀλλήλων 1) εἰς πυκνοστύλους (ἔχοντας 3 ἐμβάτας)· 2) εἰς συστύλους ἔχοντας 4· 3) εἰς εὐστύλους ἔχοντας 4 καὶ $1/2$ · 4) εἰς διαστύλους ἔχοντας 6· 5) εἰς ἀραιοστύλους ἔχοντας πλεόν τῶν 6 ἐμβατῶν. — Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ μέρη τοῦ ναοῦ, διεκρίνοντο ἐν τοῖς εὐμεγέθεσι ναοῖς τὰ ἀκόλουθα 1) ἡ κρηπίς ἢ τὸ κρηπίδωμα, ἧτοι τὸ τῆς βάσεως ὕψωμα μετὰ τῶν βαθμίδων· 2) ὁ ἰδίως ναὸς ἢ σηκός, ἐνίοτε διπλοῦς ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ (εἰς τοῦτον ἀνήκουσι α') τὸ ἔδος, ὃ ἐστὶν ὁ πολλάκις ὑπὸ κίγκλιδων ἐμπεριλαμβανόμενος τόπος τοῦ ἀγάλματος ἢ ξοάνου· β) τὸ ὑπαίθρον, τὸ ἐν τῷ μέσῳ εὕρισκόμενον μέρος· γ') αἱ στοαί, ἢ περίστυλοι, ἢ ὑπερῶοι· δ') ἐνίοτε τὸ ἄδυτον)· 3) ὁ πρόναος· 4) ὁ ὀπισθόδομος· 5) τὸ πτέρωμα τὸ ἐμπεριλαμβάνον τὰ πρόστυλα· 6) προστάσεις, ἐκτισμέναι περίστυλοι στοαί. Οἱ ἐν τῷ ναῷ τοσοῦτον διαπρέποντες καὶ ἀπαραίτητον ἀρχιτεκτονικὸν κόσμημα αὐτοῦ ἀποτελοῦντες κίονες ἦσαν τριῶν διαφόρων ρυθμῶν, Δωρικοῦ, Ἰωνικοῦ καὶ Κορινθιακοῦ. Ἐν δὲ τῷ κίονι διεκρίνοντο τρία κυριώτερα μέρη· 1) ποῦς ἢ βᾶσις τοῦ κίονος· 2) τὸ σῶμα ἢ τὸ στέλεχος τοῦ κίονος, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ῥαβδωτόν· 3) κιονόκρανον, ἢ κιονόκρανον, ἐπίκρανον ἢ κεφαλή. Τὸ δὲ τελευταῖον ἦν ἢ δωρικόν μεθ' ὑποτραχηλίου, ἐχίνου, μετὰ δακτυλίων καὶ πλίνθου ἢ ἀβάκου, ἢ Ἰωνικόν μεθ' ὑποτραχηλίου, ἐχίνου, μετὰ λισβίου ἀστρα-

γάλου, σωλήνος, ἐλίκων, μετ' ὀφθαλμῶν καὶ ἀξόνων ἐν τοῖς δυσὶν ἄκροις, ἐν δὲ τοῖς δυσὶν ἄλλοις μετὰ προσκράνων καὶ μετὰ τῶν ζωστήρων, μετὰ τοῦ ἀβάκου καὶ κυματίου· ἡ Κορινθιουργὲς μετὰ δύο κυρίων μερῶν, 1) τοῦ καλάθου, οὗ κοσμήματα ἦσαν ὀκτώ φύλλα ἀκάνθου, δεύτερον ὀκτώ ἀκάνθου φύλλα μετὰ καυλίσκων ἢ μίσχων, τρίτον τέσσαρες κοχλῖαι καὶ τέσσαρες ἕλικες, μετὰ καλύκων καὶ φύλλων ἀκάνθου, καὶ 2) τοῦ ἀβάκου, συγκειμένου ἐκ κυματίου καὶ ἐπιτιθίδος ἢ κορωνίδος μετὰ προεχουσῶν γωνιῶν καὶ κεκοσμημένου δι' ἀνθεμίων ἐν τοῖς ἐγκοίλοις μέρεσι. Ἰὸ δὲ ὑπεράνω τῶν κιόνων καὶ τῶν κιονοκράνων μέρος τοῦ οἰκοδομήματος μέχρι τῆς στέγης διηρεῖτο εἰς τρία μέρη, εἰς τὸ ἐπιστύλιον, εἰς τὴν ζώνην, ἢ τὸ διάζωμα τὸ δωρικὸν μετὰ τῶν τριγλύφων καὶ μετοπῶν, τὸ ἰωνικὸν καὶ κορινθιακόν, ὅπερ ἐκαλεῖτο ζωφόρος, μετὰ κυματίου, καὶ εἰς θριγκὸν α') δωρικόν, ἔχοντα κυμάτιον δωρικόν καὶ κορώνην ἢ γεῖσον, καὶ ὑπ' αὐτὸ τοὺς προμόχθους, ἔνθα ἦσαν ἀπηρωρημέναί αἱ σταγόνες, καὶ πάλιν ἄλλο κυμάτιον καὶ τὴν ἐπιτιθίδα μετὰ κεραλῆς λέοντος πέραν τῶν κιόνων· β') ἰωνικόν, περιέχοντα ὀδοντίσκους μετ' ἐντομῆς ἢ μετοχῆς, κυμάτιον, κορώνην ἢ γεῖσον, καὶ πάλιν κυμάτιον καὶ ἐπιτιθίδα· γ') κορινθιακόν, ὅμοιον τῷ ἰωνικῷ, ἐκτὸς μόνον ὅτι ὑπὸ τὸ γεῖσον οἱ πρόμοχοι, συγκείμενοι ἐξ ἐλίκων καὶ φύλλων ἀκάνθου προκύπτουσιν ὡς στήριγγες.

§ 12. Ἐπὶ τέλος ἐνταῦθα καταλέγομεν ἐν τοῖς οἰκοδομήμασι καὶ κοσμήμασι τῶν διαφόρων πόλεων καὶ τὰ γυμνάσια μετὰ τῶν καταφύτων καὶ συνδένδρων περιπάτων καὶ τῶν περιστύλων στοῶν αὐτῶν καὶ τῶν ὁμοίων, ἅπερ ἐχρησίμευον οὐχὶ μόνον πρὸς γύμνασιν καὶ σωμασκίαν τῆς νεολαίας, καὶ ἔτι ἵνα ἐπέχωσιν αὐτοῖς τόπον τῆς ἀγορᾶς, ἔνθα ἦν ἀπηγορευμένη ὑπὸ τῆς συνηθείας καὶ τῆς ἐλληνικῆς σωφροσύνης ἢ φοίτησις αὐτῶν, ἀλλ' ἵνα παρέχωσι καὶ αὐτοῖς τοῖς τελείοις ἀνδράσιν εὐθετον καὶ τερπνὸν τόπον πρὸς τε τοὺς περιπάτους καὶ τὴν ἄλλην ἀναψυχὴν αὐτῶν. Τοιαῦτα γυμνάσια, πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὄντα κατάδενδρα καὶ πώδη τοῖς ἐδάφεσιν, ἐν Ἀθήναις ἰδίως ἦσαν πλείονα τοῦ ἑνός, τὸ Κυνόσαργες, τὸ Λύκειον, ἡ Ἀκαδημία· ἡ τελευταία περιγράφεται

ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους ὡς περιέχουσα μορίας, λευκὸν κάλαμον, σμίλακας, λεύκας, πλατάνους καὶ πελέας. Ἄγνοοῦμεν δέ, κατὰ πόσον ἢ αὐτὴ ἦν νοσώδης, εἰ ἦν αἰτίαν ἐλέγετο ὑπὸ τινων ὅτι καὶ ἐξελέχθη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς διατριβή, θέλοντος δῆθεν περικόψαι οὕτω τὴν εἰς τὰ περιττὰ φορὰν τοῦ σώματος. — Συνεχῆ περιγραφὴν περὶ τῆς διαθέσεως τῶν τοῦ γυμνασίου μερῶν, ἀλλὰ συγκεχυμένην καὶ ἀσαφῆ διὰ τὸ ἀκατάλληλον τῆς φράσεως, κατέλιπεν ἡμῖν ὁ περὶ ἀρχιτεκτονικῆς συγγραφέας Ῥωμαῖος συγγραφεὺς Οὐϊτρούβιος. Καὶ τὰ μὲν ἀνακαλυφθέντα ἐν διαφόροις πόλεσι γυμνάσια εἶχον ἀλλοίαν διασκευὴν τῆς ὑπὸ Οὐϊτρούβιου περιγραφομένης· οἱ δ' ἐρμηνευταὶ τοῦ Ῥωμαίου ἀρχιτέκτονος παρέλιπον καὶ αὐτοὶ ἀσαφεῖς τὰς δυσκολίας αὐτοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὰς πιθανωτέρας ὑπὸ τινων γενομένας διορθώσεις καὶ ἐρμηνείας αὐτοῦ σημειοῦμεν περὶ τῶν ἐλληνικῶν γυμνασίων τὰ ἀκόλουθα. Τὸ ἐλληνικὸν γυμνάσιον παρείχε μέγα περιστύλιον δύο σταδίων ἢ χιλίων διακοσίων ποδῶν τὴν περιφέρειαν, ὅπερ κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς εἶχεν ἀπλοῦς περιστύλους δρόμους, κατὰ δὲ τὴν πρὸς μεσημβρίαν τετραμμένην διπλοῦν τοιοῦτον. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς διπλῆς ταύτης στοᾶς, ὅ ἐστιν ἔχον τὴν ἔξοδον πρὸς αὐτήν, ἔκειτο τὸ ἐφηβεῖον, τὸ πρὸς ἀσκησιν καὶ γύμνασιν τῶν ἐφήβων μέγιστον διάστημα μετὰ θάκων ἢ ἐδρῶν παρὰ τοὺς τοίχους. Δεξιᾶ ἐγειννίαζε μετὰ τοῦ ἐφηβεῖου τὸ κωρύκειον, εἶτα εἶπετο τὸ κονιστήριον καὶ τελευταῖον ἐν τῇ γωνίᾳ τῆς στοᾶς τὸ ψυχρὸν λουτρὸν ἢ κολυμβήθρα. Ἀριστερᾶ ἔκειτο ἐν πρώτοις τὸ ἐλαιοθέσιον πρὸς χρῆσιν τῶν θερμολουτούντων καὶ ἀντὶ τοῦ παρὰ Οὐϊτρούβιῳ κειμένου ψυκτηρίου θέρμη ἢ θερμὸν βαλανεῖον. Ἐν ταῖς τρισὶν ἄλλαις στοαῖς τοῦ περιστυλίου εὕρισκοντο αἱ ἐξέδραι ἢ αἴθουσαι πρὸς συναναστροφὴν, πρὸς τὰς συνδιαλέξεις τῶν φιλοσόφων, ῥητόρων καὶ ἐν γένει πάντων τῶν ἐπιζητούντων πνευματικὴν ἀσχολίαν. Αὗται αἱ ἐξέδραι ἦσαν ἀστεγοὶ, ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ ὑπόστεγοι, εἰ καὶ τὰ χωρία, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τοιούτων ὡς συσκίων καὶ συνηρεφῶν δύνανται νοηθῆναι ἐπὶ σκιᾶς δένδρων. Αἱ ἐξέδραι πιθανῶς ἦσαν ἐνίοτε καὶ ἡμικυκλιοειδεῖς, ὡς συνδυάζονται παρὰ Πλουτάρχῳ παλαῖστραι καὶ ἡμικύκλια, ἐκτὸς ἐὰν νοῶνται διὰ

τούτων ἄλλα κτίρια διάφορα καὶ ἐκτὸς τῶν γυμνασίων. Οἱ θῶκοι ἢ ἔδραι ἐννοητέαι ὡς λίθιναι παρὰ τοὺς τοίχους προέχουσαι καὶ διὰ τὸ ψυχρὸν τοῦ λίθου ἱκανῶς ἠδεῖαι ἐν καιρῷ θέρους. Ὅτι δὲ ἦσαν συνεχῆ βάθρα ἢ ἐδώλια, σαφέστατα δεικνύεται ἐκ τῶν ἀκολουθῶν χωρίων τοῦ Πλάτωνος· «ἐκαστος ἡμῶν τῶν καθημένων ξυγχωρῶν τὸν πλησίον ὅθι σπουδῆ, ἵνα παρ' αὐτῷ καθέζοιτο, ἕως τῶν ἐπ' ἐσχάτῳ καθημένων τὸν μὲν ἀνεστήσαμεν, τὸν δὲ πλάγιον κατεβάλομεν»· καὶ τοῦ ἑτέρου· «ὁ Κτήσιππος ἔτυχε πόρρου καθεζόμενος τοῦ Κλεινίου, ἐμοὶ δοκεῖν ὡς δ' ἐτύγγανεν ὁ Εὐθύδημος ἐμοὶ διαλεγόμενος προνενευκῶς εἰς τὸ πρόσθεν, ἐν μέσῳ ὄντος ἡμῶν τοῦ Κλεινίου, ἐπεσχότει τῷ Κτησίππῳ τῆς θέας.» Ἰδύναντο ὅμως εἶναι καὶ μονήρεις λίθιναι ἔδραι ἢ αὐτόχρημα θῶκοι καὶ ἐν τοῖς γυμνασίοις, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις μέρεσι τῆς πόλεως, καὶ τοιοῦτοι λίθινοι θῶκοι σώζονται καὶ σήμερον ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ. Τὸ δὲ εὐρύχωρον ὑπαιθρον διάστημα τοῦ περιστελίου ἐχρησίμευεν ἀναμφιβόλως πρὸς τὰς γυμναστικὰς ἰδίως ἀσκήσεις, ὡς σαφῶς λέγει τοῦτο περὶ τοῦ Λυκείου ὁ Λουκιανός· «ἕτεροι δὲ ἐν τῷ αἰθρίῳ τῆς αὐλῆς τοῦτο δρῶσιν», καὶ Δίων ὁ Χρυσόστομος· «ἐπεὶ δὲ πρὸς τῷ γυμνασίῳ ἦμεν, τοὺς μὲν τινὰς ἐωρῶμεν ἐν τῷ δρόμῳ ἔξω τρέχοντας καὶ κραυγὴ τῶν παρακελευομένων ἦν, τοὺς δὲ καὶ ἄλλως γυμναζομένους». Ταῦτα ἀρκοῦσι γενικώτερον περὶ τῶν γυμνασίων, διότι καὶ τὰ τοῦ Οὐίτρουβίου γέμουσιν ἀμφιβολιῶν ἀλύτων, καὶ τὰ κατὰ φαντασίαν σχέδια τῶν νεωτέρων ἐν γένει μόνον καὶ μόλις συμφωνοῦσι πρὸς τὰς εἰδήσεις ἐκείνου.